Download more resources like this on ECOLEBOOKS.COM

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE/
NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

ÉcoleBooks

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2020

TIMARAKA: 70

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na tipheji ta 11.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO:

1. Papila leri ra swivutiso ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Xikambelantwisiso	(30)
XIYENGE XA B:	Nkomiso wa ndzima	(10)
XIYENGE XA C:	Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi	(30)

2. Hlaya switsundzuxo HINKWASWO hi vukheta.

3. Hlamula swivutiso HINKWASWO.

4. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

5. Khwatihata emakumu ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA.

6. Nombora tinhlamulo ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka papila leri ra swivutiso.

7. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.

8. Tekela enhlokweni milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.

9. Ndzinganyeto wa maavelo ya nkarhi:

ÉcoleBooks

XIYENGE XA A:	Timinete ta 50
XIYENGE XA B:	Timinete ta 30
XIYENGE XA C:	Timinete ta 40

10. Tsala swi basa no vonaka.

DOWNLOAD MORE RESOURCES LIKE THIS ON ECOLEBOOKS.COM

Download more resources like this on ECOLEBOOKS.COM

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

Hlaya XITSHURIWA xa A, u languta na xa B kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka swona.

XITSHURIWA XA A

A HI HLAYENI TIBUKU

1 Tanihileswi ku vuriwaka leswaku 'Rihlampfu lerintshwa ri tiya hi lera khale', i swa nkoka ku va mutswari un'wana na un'wana a hlayela vana va yena tibuku ta switori va ha ri vatsongo. Leswi swi ta pfuna leswaku a nghenisa swivumbeko swa switori swo hambanahambana swo tsakisa emiehleketweni leya ha tsakamaka no ndlandlamuxa ku twisisa ka vana lava. Vatswari va nga ha hlayela vana lava na switori swa tindzimi timbe ku va lulamisela vumundzuku bya vona tanihileswi misava yi anameke naswona a va nge hanyi hi ririmi ra manana ntsena. 5

2 Loko vana se va ya sungula tidyondzo ta vona eka swikolo swa tindzumulo vadyondzisi va vona va oloveriwa swinene tanihileswi vana lava va vaka va ri na vundzhaku bya kahle. Swi tlhela swi endla leswaku vana lava va rhandza ku hlaya tibuku ta switori evuton'wini bya vona hikuva va va va vile na nhlohlotelo lowunene wa vatswari. 10

EcoleBooks

3 Endzhaku ka loko va pasile tidyondzo ta tindzumulo vana lava va sungula ku hlaya tibuku ta tidyondzo to hambanahambana eka tigiredi ta le henhla. Hixitalo vana lava va tihlawulekisa eka lava va nga pfuniwangiki hi vatswari va vona loko va ha kula naswona ku tlhela ku va vona lava pasaka hi tinyeleti loko lembe ri hela. Mbuyelo lowu vana lava va vaka na wona a wo tsakisa vona ntsena kambe na vatswari va tiba xifuva tanihileswi va vaka va hoxile xandla. 15

4 Vana loko va ri karhi va kula va dyondzisiwa na ku hlaya switori leswi va swi kumaka eka tikhompyuta. Loko munhu a toloverile ku hlaya tibuku ta xivumbeko xa maphepha, ku hlaya eka khompyuta swi nga endla onge o vona ntshava kambe hi ku famba ka nkarhi ntshava liya yi va yi nga ha ri nchumu eka yena, o ba a khomile. Hindlela leyi, munhu u tolovela mahlayelo ya xithekinoloji, leswi leswi fambisanaka na minkarhi ya sweswi. 20 25

5 Switori swi na masungulo, miri na mahetelelo naswona leyi i mhaka ya kahle eka munhu loyi a nga eku xi hlayeni. Xivumbeko lexi xi hlohlotela muhlayi ku ehleketa hi ku landzelerisa no kurisa nkarhi wa matwisiselo ya yena. Xitori lexi tsariweke hi ndlela leyinene xi koka rinoko no tsakisa; hi marito man'wana xi ri: 'Ndzi hlaye, ndzi hlaye!' Murhandzi un'wana na un'wana wa tibuku a nga vula leswaku ku hlaya xitori xa kahle swinene i ntokoto lowu nga endlaka leswaku a va na vufanisi na ku tlhela a pfuxeleleka switwi swa yena. 30

6 Ku vumba swifaniso swa miehleketo loko hi ri eku hlayeni ka xitori a swo tsakisa ntsena, swi endla leswaku hi kota ku tumbuluxa tiko ra hina emiehleketweni ya hina vini. U tshama u titwa u ri na ku rhandza xitori onge hi loko leswi u swi hlayaka u swi tokotile eka vutomi bya ntiyiso? Xivangelo xo va u titwa hindlela yoleyo hileswi u vaka na ku tshemba leswaku u swi tokotile. Loko u ri karhi u hlaya, ku va ku ri na ku hambana exikarhi ko hlaya hi leswi tokotiweke na ku hanya ku ya hi ntokoto wa kona. Switori swa swi kota ku nghenelela eka miehleketo na leswi yi tirhisaka xiswona. Tinxaka to hambanahambana ta mahlayelo ti nyika mintokoto yo hambanahambana na ku vuyeriwa loku hambaneke.

7 Loko munhu a hlaya hi xikongomelo xo tiphina swi engetela mphyuphyo lowunene wa miehleketo xikan'we na ku pfuxeleleka switwi swa yena. Ku hlaya switori na ku ehleketa hi nkoka wa swona i vutiolori lebyinene, leswi tlulaka na ku hlayela ku tiphina hi koxe. Ku hlaya swi cinca maehleketelelo ya munhu hi ndlela leyinene. Vanhu lava rhandzaka ku hlaya va sungula ku titwa va ri va nkoka, va tlhela va rivala hi swiphiqo leswi va nga na swona evuton'wini. Leswi swi endla leswaku va tekela enhlokweni na ku twisisa hanyelo ra vanhu van'wana. Hambiswiritano eka van'wana vanhu ku hlaya tibuku i ntlakulavaxurhe, leswi endlaka leswaku va kayela vunandzi bya matsalwa.

8 Loko mfumo wo nghenelela leswaku emigangeni yo hambanahambana ku va na swihlovo swa vutivi hi xivumbeko xa tilayiburari vanhu a va ta ya va ya hlaya tibuku to hambanahambana leswaku va kula emiehleketweni. Emakumu rixaka ri nga vuyeriwa hi ku va ri ri na vana na vantshwa lava papalataka ku tshama eswitarateni hikuva nkarhi wo tlanga wu ta va wu nga ha ri kona.

[Xitshuriwa lexi xi hundzuluxeriwile xi huma eka webusayiti ya http.oedb.org ilibrarian.co.za]

NA

DOWNLOAD MORE RESOURCES LIKE THIS ON ECOLEBOOKS.COM

Download more resources like this on ECOLEBOOKS.COM

XITSHURIWA XA B

[Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya https://www.dreamstime. com]

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A

1.1 Boxa leswi nga endlaka leswaku muhlayi a va na vufanisi na ku pfuxeleleka switwi loko a ri eku hlayeni. (1)

1.2 I yini leswi endlaka leswaku munhu a kota ku landzelerisa timhaka leti a hlayaka hi tona exitorini? (2)

1.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Loko muhlayi wa xitori a ri karhi a hlaya u … swifaniso emiehleketweni ya yena.

A tihahlulela
B tivumbela
C tisusela
D tidlayela (1)

1.4 Hi swihi leswi munhu a vuyeriwaka hi swona loko a hlaya hi xikongomelo xo tiphina? (2)

1.5 Kombisa ku yelana loku nga kona exikarhi ka nhlokomhaka na hungu ra xitshuriwa lexi. (2)

1.6 Xana mutsari u lemukisa vanhu yini hi xitshuriwa lexi? (2)

1.7 Hlamusela leswi landzelaka ku ya hi xitshuriwa.

1.7.1 Rihlampfu lerintshwa ri tiya hi lera khale. (2)

1.7.2 … ku hlaya tibuku i ntlakulavaxurhe. (2)

1.8 Xana u dyondzile yini eka xitshuriwa lexi? (2)

1.9 Hi byihi vumbhoni bya leswaku van'wana va vadyondzi va pfuniwile hi vatswari va vona va ha ri vatsongo loko swi ta eka ku hlaya tibuku? (2)

1.10 Hi xihi xitsundzuxo lexi u nga xi nyikaka vanhu lava nga swi tsakeliki ku hlaya tibuku? (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA B

1.11 Hi swihi leswi humelerisiwaka hi XITSHURIWA xa B? (2)

1.12 U vona onge vanhu lava va nga vuyeriwa njhani hi endlelo ra vona? (2)

1.13 Xana u nga vula yini hi tlhelo ra xihlawuhlawu ehenhla ka XITSHURIWA xa B? (2)

ÉcoleBooks

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B

1.14 Hi kwihi ku yelana loku nga kona exikarhi ka XITSHURIWA xa A na xa B? (2)

1.15 Kombisa ndlela leyi XITSHURIWA xa A xi hambanaka na xa B hayona. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

DOWNLOAD MORE RESOURCES LIKE THIS ON ECOLEBOOKS.COM

Download more resources like this on ECOLEBOOKS.COM

XIYENGE XA B: NKOMISO WA NDZIMA

XIVUTISO XA 2

Hlaya XITSHURIWA XA C lexi nge: 'Ku rivalela i rihanyu' kutani u tsala nkomiso hi marito lama nga hundziki **90** u kombisa **nkoka wo rivalela.** Nkomiso wa wena wu fanele wu va hi xivumbeko xa ndzimana kambe u katsa timhakankulu ta nkombo (7).

LEMUKA: U languteriwa ku endla leswi landzelaka:

1. Tirhisa swivulwa leswi heleleke swa wena n'wini kambe u nga onhi mongo wa xitshuriwa.
2. A wu fanelangi ku tsala nhlokomhaka eka nkomiso wa wena.
3. Kombisa nhlayo ya marito emakumu ka nkomiso wa wena.

XITSHURIWA XA C

KU RIVALELA I RIHANYU

Ku na vanhu evuton'wini lava kunguhataka ku xanisa van'wana hi tindlela to hambanahambana, leswi swi endla leswaku vaxanisiwa va hlundzuka na ku taleriwa hi rivengo eka vaxanisi va vona. Ku xaniseka loku ku vanga ku pfumaleka ka kurhula. Minkarhi yo tala swi nga vanga na mavabyi yo fana na ntshikelelo wa miehleketo, mavabyi ya mbilu na mavabyi yo khwanyana swirho. Hinkwaswo leswi swi nga papalatiwa hi ku rivalela munhu un'wana na un'wana.

Loko munhu a rivalela van'wana u va xikombiso xa kahle evanhwini hikuva na vona va dyondza ku rivalela van'wana lava va va dyoheleke. Xin'wana lexinene hi ku rivalela i ku va munhu a kota ku papalata mavabyi lama vangiwaka hi rivengo. Munhu loyi a rivalelaka van'wana u hanya a tshunxekile. I mhaka ya kahle ku va munhu a tiva loyi a n'wi dyoheleke leswaku a ta kota ku n'wi rivalela. Loko munhu a teka xiboho xo rivalela un'wana u fanele a swi endla handle ka swipimelo.

Munhu loyi a rivalelaka lava n'wi dyoheleke u hunguta nhlayo ya valala evuton'wini bya yena. Ku rivalela swi endla leswaku munhu a xiximiwa hikuva loko a nga rivaleli van'wana u hetelela a lava ku va twisa ku vava, leswi endlaka leswaku a endla swilo leswi n'wi susaka ndzhuti. Munhu loyi a rivalelaka van'wana u tala ku humelela evuton'wini hikuva loko a lava ku endla nchumu wo karhi a nga chavi tanihileswi a swi tivaka leswaku a ku na loyi a nga ta n'wi sivela ku wu fikelela.

I swa nkoka ku va munhu a tikamba ku vona loko yena a nga si tshama a dyohela van'wana kutani va n'wi rivalela leswaku a kota ku kuma xivangelo lexi nga endlaka leswaku a tsandzeka ku rivalela. Ku rivalela swi endla leswaku munhu a nga pfumali vanhu vo n'wi pfuna loko o tshuka a weriwile hi khombo ro karhi hikuva a va nge chavi ku n'wi tshinelela. Loko vanhu hinkwavo a vo dyondza ku rivalela, vaongori na madokodela a va ta kota ku wisa eswibedhlele hikuva nhlayo ya vavabyi lava nga kona hikokwalaho ka rivengo a yi ta ehla.

[Xitshuriwa lexi xi hundzuluxeriwe xi huma eka www.headheatland.org]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI

XIVUTISO XA 3: XINAVETISO

Hlaya xinavetiso lexi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D

VULOMBISI BYA MATENDE BYA

MACHACHANGHWENI

[Xinavetiso lexi xi huma eka webusayiti ya www.empiretents.co.za]

Matende ya risima! Yo saseka, yo basa paa! Ku lomba rin'we lerikulu u nyikiwa na rin'we leritsongo mahala! A ku na rin'wana bindzu ro lombisa matende ro chipa ku fana na leri! Bana mhunti ya ha ri na mahika. Tsutsumela eka Machachanghweni loko u lava nkhuvo wa wena wu saseka na ku hlayisa mali.

3.1 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Vito ra bindzu ra Machachanghweni ri fambelana na ku …

A hetelela.
B rhanga.
C tshembeka.
D tiyimisela. (1)

DOWNLOAD MORE RESOURCES LIKE THIS ON ECOLEBOOKS.COM

Download more resources like this on ECOLEBOOKS.COM

3.2 U nga vula yini hi xivulwa lexi nga laha hansi?

A ku na rin'wana bindzu ro lombisa matende yo chipa ku fana na leri. (2)

3.3 Xivangelo xo va rito 'Machachanghweni' ri tsariwile hi fonto leyikulu leyi tikisiweke hi xihi? (1)

3.4 Hi yihi miehleketo leyi humelerisiwaka hi xivuriso lexi nga laha hansi ku ya hi xinavetiso lexi?

Bana mhunti ya ha ri na mahika. (2)

3.5 Nyika xikongomelo xo va munavetisi a tirhisile xivulwa lexi nga laha hansi.

Ku lomba rin'we lerikulu u nyikiwa na rin'we leritsongo mahala! (2)

3.6 Xana vanhu va nga vuyeriwa hi yini loko va tirhisa matende lama kombisiweke eka xinavetiso lexi nga laha henhla? (2)
[10]

XIVUTISO XA 4: KHATHUNI

Xiyisisa khathuni leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

XITSHURIWA XA E

ÉcoleBooks

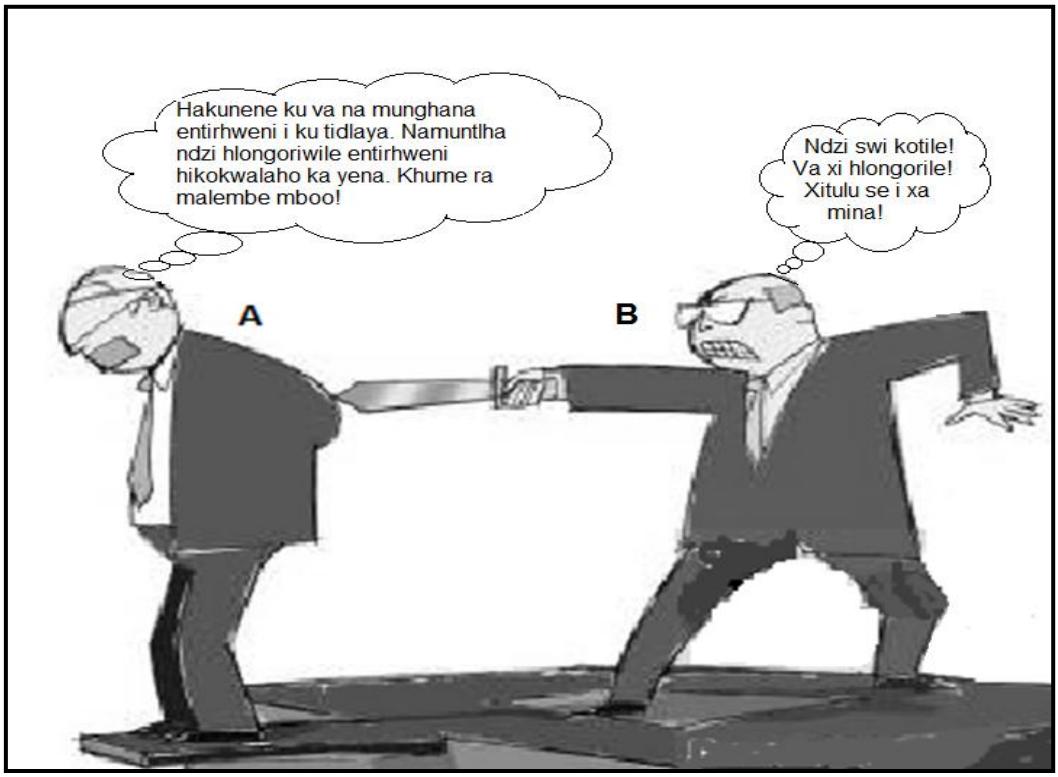

[Khathuni leyi yi hundzuluxeriwile yi huma eka webusayiti ya www.cartoonstock.com]

4.1 Xana marito ya ximunhuhatwa xa B ya kombisa yini mayelana na leswi humelelaka eka khathuni? (1)

4.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Handle ko va swimunhuhatwa leswi nga eka khathuni swi ri vanghana, hi byihi byin'wana vuxaka lebyi swi nga na byona?

A I vatirhikulorhi.
B I varhangeri.
C I vatirhikulobye.
D I vavanunakulobye. (1)

4.3 Kombisa nkoka lowu riencisi mboo, eka xivulwa lexi nga laha hansi ri nga na wona eka khathuni.

Khume ra malembe **mboo!** (2)

4.4 Ku va ximunhuhatwa xa B xi vulavula hi ku kuma xitulu swi kombisa yini hi swiyimo swa swimunhuhatwa leswimbirhi? (2)

4.5 Ku tlhaviwa ka ximunhuhatwa xa A hi tlhari enhlaneni hi ximunhuhatwa xa B swi nga va swi hlamusela yini mayelana na leswi humelelaka eka khathuni? (2)

4.6 Xana u nga vula yini ehenhla ka ku va ximunhuhatwa xa A xi pfariwile mahlo? (2)
[10]

XIVUTISO XA 5: PROSI

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

EcoleBooks

XITSHURIWA XA F

KU TIBA XIFUVA HI SWONA KAMBE SWI NGA TLULI NDZHEKO

'U vurisile n'wananga!' Ku vula mana wa yena hi rito **lerikulu**. 'Marito ya wena ya ndzi nyanganyela hikuva eka hinkwaswo leswi u swi vuleke u rhangisa Hosi. Hina, hi ri **manana na tatana** wa wena hi tinyungubyisa hi wena Nyeleti ya vurhonga. **Famba u ya dyondzeka ivi endzhaku u ta ti hlawulela nuna loko karhi wu fikile.**'

'Ndzi ta dyondza, futhi ndzi nge pfuki ndzi mi khomisile tingana hikuva **a ndzi yena lowo tlunyiwa hi maburuku. Mina Nyeleti ndzi ponisiwile ponii! A ndzi yena wo teka xirhundzu ndzi funengeta rivoni hi xona.** Ndzi lava ku ya voninga Rito ra Xikwembu na kwale Turfloop,' ku hlamusela Nyeleti, a rivala leswaku **nhompfu a xi nuheti**, xikandza xa yena xi nyukisiwile hi ntsako wo nyikiwa nkarhi wo tithemendhela a tshunxekile. Hambileswi va nge: 'Guxe a ri kandzeriwi,' tata wa yena u kale a ri kandzela hi ku n'wi kavanyeta.

'Ta kereke ha titwa a ti bihangi kambe n'wananga u nga titoloveti ku tiba xifuva ku tlula mpimo hikuva wa ha ri na rendzo ro leha laha mbaleni wa misava leyi.' Ku nghenelela tata wa yena hi rito ro komba vutsundzuxi bya xiyimo xa le henhla xa moya wa vutswari … '**Ku tiba xifuva** hi swona kambe swi nga tluli ndzheko.' Ku tshikelela tata wa Nyeleti hikuva loko a te xexo a a hetile.

[Xitshuriwa lexi xi hundzuluxeriwile xi huma eka tsalwa ra swihungwahungwana ra Mbhombhela hi BE Ngobeni, pheji ya 83–84]

DOWNLOAD MORE RESOURCES LIKE THIS ON ECOLEBOOKS.COM

Download more resources like this on ECOLEBOOKS.COM

5.1 Lulamisa swihoxo swa matsalelo eka xivulwa lexi nga laha hansi:

Famba u ya dyondzeka ivi endzhaku u ta ti hlawulela nuna loko karhi wu fikile. (2)

5.2 Xiya xivulwa lexi nga laha hansi kutani u tlhela u xi tsala kambe u sungula hi rihlanganisi leri tikisiweke.

Ndzi ta dyondza, futhi ndzi nge pfuki ndzi mi khomisile tingana **hikuva** a ndzi yena lowo tlunyiwa hi maburuku. (2)

5.3 Siva swiphemu leswi tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi hi rito rin'we.

Hina, hi ri **manana** na **tatana** wa wena hi tinyungubyisa hi wena Nyeleti ya vurhonga. (1)

5.4 Hi wihi ntirho wa xilandzi lexi tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi?

Mina Nyeleti ndzi ponisiw**ile** ponii! (1)

5.5 Yisa xivulwa lexi nga laha hansi eka tlhelo ra mpfumelo.

A ndzi yena wo teka xirhundzu ndzi funengeta rivoni hi xona. (2)

5.6 Xivuriso lexi tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi xi vula yini ku ya hi xitshuriwa lexi?

Ku hlamusela Nyeleti, a rivala leswaku **nhompfu a xi nuheti**. (2)
[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO HINKWAWO: 70